

*Архієпископ Херсонський і Одеський Димитрій (Ковальницький)
Портрет, 1904 р.*

*Художник: Сонин В. Д.,
працював в іконописній майстерні Києво-Печерської Лаври на початку ХХ ст.*

Архієпископ Херсонський і Одеський Димитрій (Ковальницький) – випускник Волинської духовної семінарії

священик Владислав Фільмес

У цій статті на основі історичних джерел та літератури розглянуто біографічні відомості про життя, діяльність та архіпастирське служіння випускника Волинської духовної семінарії, пізніше – ректора Київської Духовної Академії архієпископа Херсонський і Одеського Димитрія (Ковальницького).

Ключові слова: архієпископ, ректор, Волинська духовна семінарія.

Волинська духовна семінарія з часу свого заснування випустила велику кількість студентів, серед яких були видатні ієрархи Церкви Христової, подвижники благочестя і представники богословської науки. Серед чисельної кількості талановитих її випускників привертає увагу Димитрій (Ковальницький) – архієпископ Херсонський і Одеський, ректор Київської Духовної Академії (1898-1902 рр.).

Історіографія, що стосується постаті випускника Волинської духовної семінарії високопреосвященного архієпископа Димитрія (Ковальницького) представлена в основному некрологами та спогадами сучасників. Тут варто відзначити некролог Ф. Титова¹, а також спогади М. Петрова². До сучасних праць слід віднести наукову публікацію Н. Діанової³, у якій автор досліджує основні напрями діяльності архіпастиря.

Мета статті – аналіз і характеристика діяльності високопреосвященного архієпископа Димитрія (Ковальницького) та його внесок у розвиток богословської освіти й Православ'я.

¹ Титов Ф. Архиепископ Димитрий Ковальницкий. Некролог. – Київ, 1914. – 220 с.

² Петров М. Скрижалі пам'яті. – К., 2003. – 336 с.

³ Діанова Н. Архієпископ Херсонський і Одеський Димитрій (Ковальницький) // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 87. – С. 86-90.

Високопреосвященний архієпископ Димитрій (Ковальницький) (у миру – Михайло Георгійович Ковальницький) народився 26 жовтня 1839 року в селі Верес Житомирського повіту Волинської губернії. Його батько – Георгій Ковальницький – був священиком Покровської церкви цього села. Початкову освіту Михайло Ковальницький здобував у духовних училищах Волинської єпархії, після завершення яких поступив на навчання у Волинську духовну семінарію⁴. Повний курс навчання в ній він закінчив у 1859 році з великим успіхом, будучи третім у списку першого відділення свого випуску⁵.

З 1 вересня 1859 року Михайло Ковальницький був призначений учителем до Кременецького чоловічого духовного училища, де викладав протягом 4-х років. Про ці роки пізніше він згадував:

«З часу мого вступу на посаду вчителя, я був засуджений на важкі, майже неймовірні страждання. Достатньо одного: у мене було в нашому відділі 118 учеників, яким я давав щоденно, крім суботи, три уроки, по дві години кожен. Навчальних підручників в училищі – ніяких. Утак званих "бібліотеках", у книжкових шафах – буквально – ні одної книги, ні для вчителя, ні для учнів»⁶.

Такі несприятливі умови викладання, без сумніву, заставляли Михайла Ковальницького шукати чогось іншого, і в першу чергу, – вищої богословської освіти. Подібно до інших випускників як Волинської духовної семінарії, так й інших духовних семінарій, Михайло Ковальницький вирішує поступати на навчання у Київську духовну академію. 1 червня 1863 він звертається до правління Академії з проханням про дозвіл йому з'явитись на вступний іспит в Академію й залишити йому штатне місце, на що отримав відповідь, що перешкод з'явитись на вступний іспит у нього немає, а що стосується штатного місця, то про це він повинен сам прохати семінарське правління Волинської духовної семінарії, що було й зроблено.

⁴ Теодорович Н. Волинская духовная семинария. История первоначального устройства ее и подведомственных ей духовных училищ. Списки воспитанников, окончивших в ней курс учения, а также начальников и наставников ее в период времени с 1796 по 1900 г. – Почаев, 1901. – С. 626.

⁵ Перші два місця займали випускники Андрій Федорович Хойнацький (пізніше протоієрей) та Павло Васильович Моссаковський – обоє магістри КДА.

⁶ Титов Ф. Архиепископ Димитрий Ковальницкий. Некролог. – Київ, 1914. – С. 3.

18 серпня 1863 року правління Волинської духовної семінарії повідомило окружне правління Київської духовної академії, що в серпні 1863 року до них були направлені для вступу в Академію студенти: Йоаким Олесницький та Миколай Лучицький, а також «вчитель Кременецького духовного училища Михайло Ковальницький»⁷.

Вступивши на навчання в Академію, Михайло Ковальницький завдяки своїм розумовим та моральним здібностям швидко зайняв і до закінчення академічного курсу утримував одне з перших місць серед своїх однокласників. Один із його академічних товаришів протоієрей Іоанн Христофорович Пичета⁸ у своїх спогадах про час навчання в Академії дає такий відгук про нього:

«... за зовнішньою солідністю і серйозному ставленні до студентських обов'язків, вище за всіх стояв волинянин М. Ковальницький, сьогоднішній архієпископ Херсонський Димитрій. За віком він був небагато старшим за інших, тому що до вступу в Академію був деякий час учителем. До нього ставилися з повагою, але близьких друзів у нього було небагато»⁹.

Незважаючи на тривалі хвороби, під час навчання в КДА Михайло Ковальницький показав високий рівень успішності, отримав відмінну репутацію серед однокласників і в 1867 році закінчив навчання в КДА, захистивши магістерську роботу «Історія новозавітного канону з I по IV ст.», керівником якої був професор Степан Михайлович Сольський¹⁰.

Після закінчення навчання Михайло Ковальницький був залишений на посаді викладача в рідній Академії. Збори Київської духовної академії у своєму зібранні 8 серпня 1867 року слухали питання про заміщення вакантних на той час кафедр, яких налічувалося п'ять, серед яких була кафедра морального богослів'я. Розглядаючи кандидатів для заміщення вакантних кафедр, керівництво звернуло також увагу на тих, хто тільки що закінчував навчання. Зібрання постановило:

⁷ Титов Ф. Архиепископ Димитрий Ковальницкий. Некролог. – Київ, 1914. – С. 4.

⁸ Ректор Полтавської семінарії 1890-1902 рр.

⁹ Титов Ф. Архиепископ Димитрий Ковальницкий. Некролог. – Київ, 1914. – С. 5.

¹⁰ Народився 27 січня 1835 року на Волині в сім'ї священика; закінчивши духовну академію у Києві, став її викладачем, захистив докторську дисертацію, до 1897 року очолював кафедру Нового Заповіту КДА.

«На вакантну кафедру морального богослів'я призначити випускника Академії Михайла Ковальницького, який своїми здібностями, успіхом і поведінкою впродовж академічного курсу визнаний благонадійним до зайняття вчительської кафедри у вищому духовному навчальному закладі по предмету морального богослів'я»¹¹.

Цю постанову зібрання затвердив Київський митрополит Арсеній (Москвін) 18 серпня 1867 року.

З 27 листопада 1867 року Михайло Кавальницький почав викладати в Академії моральне богослів'я. У той час існувала практика, що вихованцям Академії вчений ступень присуджувався тільки після того, як вони прослужили не менше 4-х місяців, тому керівництво Академії 22 квітня 1868 року стало клопотати перед Св. Синодом про присвоєння Михайлу Ковальницькому вченого ступеня магістра богослів'я. Це рішення було підтвержене Св. Синодом 20 вересня того ж року, після чого на основі дійсного тоді академічного уставу він отримав звання бакалавра Академії.

У 1869 році був уведений новий академічний устав, за яким кафедра морального богослів'я була з'єднана з педагогікою. На зібранні професорів 7 липня 1869 року доцент¹² Михайло Ковальницький заявив, що він обирає для викладання предмет Загальної історії християнської Церкви. З того часу і до останнього дня перебування в стінах Київської духовної академії він викладав саме цей предмет.

У 1878 році був обраний, а в 1892 році затверджений екстраординарним професором Академії¹³. У 1884 році після введення чергового академічного уставу кафедри древньої і нової загальної церковної історії були об'єднані в одну. Її очолив професор Михайло Ковальницький.

Прекрасно володіючи фактичним матеріалом, Михайло Ковальницький підготував не один курс лекцій, однак категорично відмовлявся друкувати свої наукові праці, пояснюючи це тим, що «... у тому вигляді, як він їх читає, у справжню пору друкувати не

¹¹ Титов Ф. Архиепископ Димитрий Ковальницкий. Некролог. – Київ, 1914. – С. 11.

¹² Так за новим уставом почали називати бакалаврів.

¹³ Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии: 1819-1920-е гг.: Материалы из собрания проф. протоиерея Ф. И. Титова и архива КДА: в 4 т. – Т.2: К-П. – Киев, 2015. – С. 69.

можна, а ламати себе і писати по-іншому, ніж думає, він не бажає»¹⁴. Серед небагатьох опублікованих його трудів – актова промова 1880 року «Про значення національного елемента в історичному розвитку християнства»¹⁵, а також дві книги: «Християнська Церква і римський закон протягом двох перших століть» (Київ, 1892 р.) та «До питання: Християнська Церква і римський закон протягом двох перших століть» (Київ, 1893 р.), написані в полеміці з професором Київського університету Святого Володимира Юліаном Андрійовичем Кулаковським¹⁶.

Світським професором Михайло Ковальницький залишався до 1895 року. Влітку цього ж року його призначають інспектором КДА (указ Св. Синоду №3670), а 12 вересня намісник Києво-Печерської лаври архімандрит Сергій (Ланин) у Хрестовоздвиженській церкві Києво-Печерської лаври здійснив чернечий постриг над Михайлом Ковальницьким з наречення імені Димитрій. 14 вересня 1895 року митрополитом Іоаникієм (Рудневим) він був рукоположений в ієродиякона у Великій Лаврській Церкві, а 17 вересня – цим же митрополитом – рукоположений в ієромонахи. Кілька днів пізніше, 24 вересня, – возведений у сан архімандрита. Прийняття чернецтва деякі його сучасники пояснювали невдалим одруженням з дочкою купця Є. Захарієвською 22 вересня 1882 року, з якою указом Св. Синоду від 26 серпня 1891 року він був розведений¹⁷.

На посаді інспектора КДА архімандрит Димитрій вів активну діяльність щодо влаштування внутрішнього студентського життя в Академії, не залишаючи при цьому викладацьку справу. Крім цього, він виконував обов'язки економа Академії, турбувався не лише про виховання й успішність студентів, але й про доставку продуктів у студентську трапезну та про ремонт академічних корпусів. В одному зі своїх перших звернень до студентів він зазначив:

¹⁴ Димитрій. Православна енциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravenc.ru/text/178161.html>

¹⁵ Теодорович Н. Волинская духовна семинария. История первоначального устройства ея и подведомственных ей духовных училищ. Списки воспитанников, окончивших в ней курс учения, а также начальников и наставников ея в период времени с 1796 по 1900 г. – Почаев, 1901. – С. 626.

¹⁶ Димитрій. Православна енциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravenc.ru/text/178161.html>

¹⁷ Титов Ф. Архиепископ Димитрий Ковальницький. Некролог. – Київ, 1914. – С. 64.

«Я вступив на цю посаду не заради кар'єри... Я знаю, що мене чекають неприємності, але я не відступлю від закону. Хоч би в мене були при цьому найгірші взаємовідносини. Якщо б мені сказали, що де-небудь інспектор добре живе зі студентами, я б відповів: або там нікудишній інспектор, або абсолютно ідеальні студенти»¹⁸.

Архімандрит Димитрій намагався підтримувати сувору дисципліну, вдавався до дій, через які пізніше виникали конфлікти, у результаті яких він вирішив подати прохання про звільнення з КДА. Однак архімандрита Димитрія 5 березня 1898 року призначають ректором КДА (указ Св. Синоду №1305) і настоятелем київського Богоявленського чоловічого монастиря (указ Св. Синоду №484) з возведенням в сан єпископа Чигиринського, вікарія Київської єпархії. Архієрейська хіротонія відбулася 28 червня 1898 року в Софійському соборі. У своєму слові при нареченні на єпископа Черкаського архімандрит Димитрій зазначив:

«Я вихований Церквою для служіння Церкві. Ще в молодості назавжди я віддав свої сили справі Церкви. Але не став я тоді служителем віри біля вівтаря церковного. Роки виховання склали в мені настрій, який привів мене до шкільної кафедри – і я став служителем науки, щоб силою християнського знання сприяти укріпленню віри Христової... Важке моральне випробовування спікало мене... Караючи, покарав мене Господь. Але й, милуючи, помилював Він мене. Втікаючи, я неочікувано для себе приблизився до того, від чого втікав...»¹⁹.

На посаді ректора владика Димитрій проявив неабияку активність. Одним із перших розпоряджень нового ректора стало встановлення 5 вересня спеціального академічного святкування на початку навчального року в честь її випускників: Чернігівського архієпископа Феодосія, митрополита Ростовського Димитрія і єпископа Іркутського Інокентія. За пропозицією єпископа Димитрія до 300-ліття КДА, святкування якого мало бути в 1915 році, було підго-

¹⁸ Димитрій. Православна енциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravenc.ru/text/178161.html>

¹⁹ Титов Ф. Архиепископ Димитрий Ковальницкий. Некролог. – Київ, 1914. – С. 62-64.

товлено видання «Акти з історії Академії», на що він виділив власні кошти. Крім цього, також витратив певні кошти на видання збірника наукових трудів студентів Академії. Однією з головних турбот архієпископа як ректора Академії, була його турбота про розвиток науково-богословської та церковно-проповідницької діяльності КДА. Він пропонував різні проекти, які, на його думку,

«піднімуть наукову та науково-проповідницьку продуктивність студентів Академії, оживлять і загальне наукове життя Академії, будуть повністю відповідати науковому достоїнству і доброму імені Академії, вірної і самовідданої служительниці богословської науки»²⁰.

За час свого ректорства владика Дмитрій перевів Богоявленське братство, яке діяло з 28 вересня 1882 року при Академії, під пряме управління ректора, а також зобов'язав його надавати матеріальну допомогу не тільки студентам, але й професорам академії, які потребували допомоги²¹. Завдяки ініціативі єпископа Дмитрія (Ковальницького) була значно поживлена робота Церковно-історичного та Археологічного товариства. Після певних дискусій, викликаних розбіжностями поглядів членів Товариства, був прийнятий проект Статуту Церковно-історичного і Археологічного товариства при КДА, який був затверджений указом імператора і Св. Синоду. Реорганізоване товариство займалося розробкою богословської науки з позиції церковної історії, а також зібрання, дослідження та збереження церковно-історичних старожитностей²².

Як вікарій Київської митрополії, владика Дмитрій був безпосереднім керівником усіх духовно-навчальних закладів Київської єпархії, за уповноваженням Київського митрополита. Крім цього, також брав участь у справах єпархіального управління.

27 квітня 1902 року владика Дмитрій отримав призначення на Тамбовську кафедру. Тут він вів підготовку до прославлення препо-

²⁰ Титов Ф. Архиепископ Дмитрий Ковальницкий. Некролог. – Київ, 1914. – С. 90.

²¹ Петров М. Скрижалі пам'яті. – К., 2003. – С. 329.

²² Діанова Н. Архієпископ Херсонський і Одеський Дмитрій (Ковальницький) // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 87. – С. 87.

добного Серафима Саровського, моці якого особисто оглядав²³. 8 лютого 1903 року був переміщений на Казанську кафедру з возведенням у сан архієпископа, а 26 березня 1905 року – на Херсонську і Одеську кафедру.

Перебуваючи в Одесі, архієпископ Дмитрій (Ковальницький) особливу увагу приділяв створенню духовно-просвітницького і благодійного центру в єпархії – Єпархіальний дім. Робота із створення цього центру тривала два роки, і 22 січня 1910 року Єпархіальний дім з церквою великомученика Дмитрія Солунського був урочисто освячений. З ініціативи владыки тут почала діяти бібліотека та єпархіальний музей²⁴.

Навесні 1908 року за дорученням Св. Синоду архієпископ Дмитрій (Ковальницький) ревізував Санкт-Петербурзьку Богословську Духовну Академію, а восени цього ж року – Московську Духовну Академію. У березні 1909 року його також призначили головою синодальної Комісії з реформування духовних академій.

Після тривалої хвороби високопреосвященний архієпископ Херсонський і Одеський Дмитрій (Ковальницький) відійшов у вічність 3 лютого 1913 року та похований в притворі святого Миколая Чудотворця Преображенського кафедрального собору м. Одеси. За дорученням Св. Синоду погребіння спочилого архієрея звершив архієпископ Полтавський Назарій (Покровський), учень владыки Дмитрія (Ковальницького) у КДА, у співслужінні з трьома єпископами і багаточисельним одеським духовенством, у присутності представників адміністрації міста, а також великої кількості вірних²⁵.

За ревне служіння на користь Церкви Христової та богословської освіти був удостоєний церковних нагород: орден Святого Володимира 3 і 4 ступенів; орден Святої Анни 1, 2 і 3 ступенів; орден Святого Станіслава 2 і 3 ступенів; медаль на Олександрівській стрічці²⁶.

²³ Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии: 1819-1920-е гг.: Материалы из собрания проф. протоиерея Ф. И. Титова и архива КДА: в 4 т. – Т.2: К-П. – Киев, 2015. – С. 69.

²⁴ Дмитрій. Православна енциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravenc.ru/text/178161.html>

²⁵ Титов Ф. Архиепископ Дмитрий Ковальницкий. Некролог. – Київ, 1914. – С. 220.

²⁶ Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии: 1819-1920-е гг.: Материалы из собрания проф. протоиерея Ф. И. Титова и архива КДА: в 4 т. – Т.2: К-П. – Киев, 2015. – С. 69.

Архієпископ Дмитрій (Ковальницький) залишив помітний слід в історії Церкви Христової. Будучи професором і ректором Київської духовної академії, він зробив значний внесок у розвиток духовної освіти і церковної історії, адже присвятив усе своє життя науці й служінню Богові на благо і розвиток Православної Церкви.

Список джерел і літератури:

1. Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии: 1819-1920-е гг.: Материалы из собрания проф. протоиерея Ф. И. Титова и архива КДА: в 4 т. – Т.2: К-П. – Киев, 2015. – 624 с., ил.
2. Дмитрій. Православна енциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravenc.ru/text/178161.html>
3. Діанова Н. Архієпископ Херсонський і Одеський Дмитрій (Ковальницький) // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 87. – С. 86-90.
4. Кученкова В. А. Житие Тамбовских архиереев. Тамбов, 1998. – 107 с.
5. Мануил (Лемешевский). Русские православные иерархи периода с 1893-1965 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://krotov.info/history/20/1900/lemeshevsky.htm>
6. Петров М. Скрижалі пам'яті. – К., 2003. – 336 с.
7. Теодорович Н. Вольнская духовна семинария. История первоначального устройства ея и подведомственных ей духовных училищ. Списки воспитанников, окончивших в ней курс учения, а также начальников и наставников ея в период времени с 1796 по 1900 г. – Почаев, 1901. – 1023 с.
8. Титов Ф. Архиепископ Дмитрий Ковальницкий. Некролог. – Київ, 1914. – 220 с.